

ŞÜPHE ETMEK

Gülgün Türkoğlu Pagy

Arapçası *şubha* olan bu kavram, Türkçede *kuşku* ve *işkil* olarak karşılır. *Şubha*, *şibh*: “benzerlik, gibi olma” kökünden türer ve etimolojik olarak *taşbih* (*teşbih*): “benzetme” kelimesi ile ilişkilendirilir.¹ Dilimizde *kuşku*; “bir olguyla ilgili gerçeğin ne olduğunu kestirememekten doğan kararsızlık, kuruntu, işkil, şüphe, acaba, şek”² demektir. Bu tanımda referans verilen *işkil* Arapça *işkāl/aşkāl* olarak “karışık ve muğlak şeyler” anlamına gelir.

Şüphe kavramı Türkçede, belirsizlik ve kararsızlık içerdiği için menfi bir anlam yüklenerek kullanılır; henüz belirlenmemişlik, zihin, yâni doğal bilinç için bir olumsuzluk hâli olsa da, genellikle üç türlü şüphe ayırt edilir:³

1. Olumsuz şüphe: Şüphelenmek için usa uygun nedenleri bulunmaz.
2. Olumlu şüphe: Şüphelenmek için usa uygun nedenleri bulunur.
3. Yöntemsel şüphe: Doğru bilgiye varmak için kullanılır.

Olumsuz şüphenin hareket noktası, kişinin kendisini düale içinde algılaması ve eylemlerini bu algılamaya temelli ortaya koymasıdır. Fâil için bir kendisi bir de dış dünya vardır ve dış dünya ile ilişkiler, duysal algı temelli duygulanım üzerinden düzenlenir. İçsel bütünlük korunabildiği ölçüde şüphe azalır ve toplumla ilişkileri bozmayacak şekilde kontrol altına alınabilir. Psikolojik bir hastalık olarak ele alındığında, şüphe kişinin yaşam kalitesini etkilemiş endişe, öfke, kaygı, mutsuzluk gibi duygulanımları tåkiben paranoya aşamasına ulaşılmıştır.⁴⁻⁵

Olumlu, yöntemli şüphe, önce Antikçağ Yunan Felsefesinde *gözlemek ve incelemek* anlamlarına gelen *skeptesthai* deyişle dile getirilmiştir. Daha sonra inceleyen ve araştıranlara *skpetikos* denmiştir. Yüzyıllarca sonra Kant’ın öğretilerinde biçimlenecek olan bilinmezlik, antikçağ Yunanlılarında şüphecilik biçiminde yansımaktadır. Daha açık bir deyişle, antikçağ *bilinmezliği şüpheciliktir*. Akademi şüpheciliği, felsefe tarihçilerince ölçülü, verimli şüpheciliktir. Descartes’in şüpheciliği yöntemli şüphedir; kesin bilgiyi buluncaya kadar tüm bilgileri gözden geçirme anlamında bir yöntem olarak kullanmıştır.⁶ Hegel’e göre, Hume’un şüpheciliği, Yunan Şüpheciliğinden açıkça ayırd edilmelidir. Onun kuşkuculuğu, görgül olanın, duysunun ve sezginin gerçekliğini temel olarak almış ve duysal algı yolu ile aklanmış olmamaları zemininde evrensel belirlenim ve yasalara karşı çıkmıştır. Eski kuşkuculuk duyguyu, sezgiyi Gerçekliğin ilkesi yapmaktan öyle uzaktı ki, tersine özellikle kendini duyulur olana karşı çeviriyordu.⁷

¹ <http://www.nisanyansozluk.com>

² <http://www.tdk.gov.tr/>

³ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*

⁴ tr.wikipedia.org/wiki/

⁵ <http://www.psikolojik.gen.tr/>

⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*

⁷ Hegel, *Mantık Bilimi*

Olumlu şüphe diyalektiktir, gelişme potansiyelini içinde barındırır. Bilimsel, felsefesal veya dinsel amaçlı şüphe, Arapça kökte işaret edildiği gibi *teşbih* temalıdır, ve şüphenin kendisi ortadan kalkıncaya kadar bir ara durumda olmak zorunluluğu vardır, “hâlihazırdaki durum” ile “potansiyel içerik olan durum”lar arası bir aradurum. Bu ara durumun ortadan kalkması, ara durumdan kurtuluş, özün korunarak bir üst mertebeye geçilmesidir.

Dinler bizlere asla şüphe etmememiz yönünde telkinlerde bulunur; şüphe etmek sürüden ayrılmayı gerektirir ve sürüden ayrılanı kurt kapar. Carl Gustav Jung hahamların, rahiplerin ve imamların cemaatlerine asla şüphe etmemelerini öğütlediklerini ve şüphe etmenin, imân etmeye engel olduğu yönünde telkinlerde bulduklarına işaret eder. Jung’a göre bu durumda, korkuya teslim olunduğu için, farklı yönlere yönelmenin getireceği tereddüt ve olanaklılıkları deneyimleme fırsatı kaçırılır.⁸⁻⁹

Aslında şüphe “*lâ ilâhe*” diyebilme cesâretidir, insanın ve düşünmenin olduğu her yerde geçerlidir. Şüphe etmek, bilmeyi gerektirir, kişi bildiği ile bilmediği arasında tereddüt yaşamaktadır; bilinenin tek doğru olduğundan emin olma hâlinde, güvenli bölge tercih edilmiş; düşünce kuzusu, diyalektik kurttan kaçırılmıştır; gelişme potansiyeli ötelenmiştir. Yaşama anlam verme ustalığında üç kıpıdan söz edilir; bilimsel tutum, felsefi anlayış ve sanatsal duyarlılık.¹⁰ Bilimsel tutum kişinin kendisini düşüncesine nesne yapabilmesidir; objektif gözlemler neticesinde elde edilen veriler, felsefi bir anlayışla ele alınıp değerlendirildiğinde kişi azalarak zenginleşir, âdetâ bir sanat eserinin şekillenmesi gibi bir süreçtir sözü edilen. Bilimsel tutum, din ile taban tabana zıt gibi görünse de, onsuz bir vicdân varlığı olarak insandan söz edilemez. Çünkü vicdân, vücûd bulmaktır.¹¹ Bulmak ise bırakmaktır, nihâi olarak “*Vucûd*” bulan, kendisi ile birlikte aradığı “Varlık”ı bulan kişi öncelikle tüm bulduklarını, olduklarını ve bildiklerini bırakmıştır. Güvenli bölgeyi, kendisine âşına bölgeleri terk etmiş, şüphe etmiştir; bu tenzihi tutum ile şubha kelimesinin edimselliği, *teşbih* olarak, “illâ Allah” olarak ortaya konulmuş olur. *Şibh* hâli (benzerlik, gibi olma); yüze tutulan aynada görünenlerin beğenilmemesi, yeterli bulunulmaması, şüphe edilmesi ve akabinde bu yüzün “benzemek” istediğine çevrilmesi ve O’na dönüşmesi hâdisesidir. Mertebeler ilerledikçe, aynadaki görüntü gurura düşürebilir: Satranc-ı Urefa (Ariflerin Satrancı) isimli oyunda, tehlikeli ve zor bir tırmanıştan sonra, son aşamada gurur karesine düşen oyuncu, en başa geri döner. Gurur dışlayıcı ve tevhidden düşürücüdür, gurura düşen mutlaka dışladığı bir nedenden dolayı gururdadır. Kibir ve yalan nefsin yedi sıfatı arasında en tehlikeli olan sıfatlar olarak ele alınır; çünkü kibirli kişi yalan söylemek durumundadır, kendisine yalan söylemeyende kibir olmaz. Bu yalan “oldum” kılıklı tutumdur; şüpheyi dost edinen (*şibh*: “benzerlik, gibi olma”) ise oldum mu? sorusunu sorar ve bilimsel bir tutumla bir “olan”a yüzünü çevirir. O nedenle Lütü Filiz *Noktanın Sonsuzluğu* isimli eserinde “Koca tuzlaya bir kedi kılı düşse tevhid olmaz,” der.¹² Aynı şekilde mutasavvıf İsmail Emre de “Bir zerrenin dışarda kaldığı tevhid, tevhid değildir” der. Buradaki zerre ve kıl kişinin varlık atfettiği kendisidir, sahte “ben” algılaması dışında her şey *Zâten* tevhidedir. Bu terk ediş ve varış süreklidir; tasavvuf istilâhında, *tefekür* terk ediş, varış ise *idrâk* olarak adlandırılır,

⁸ <http://jungiancenter.org/>

⁹ <http://blog.press.princeton.edu/>

¹⁰ Metin Bobaroğlu Sohbetleri 2009-2014

¹¹ Metin Bobaroğlu, Akıl Mertebeleri, <http://www.anadoluaydinlanma.org>

¹² Lütü Filiz, *Noktanın Sonsuzluğu*, IV. Cilt

idrâkleri terk etmek zordur ancak, onları terk edebilen iddiasız olur, bu terkler, terk-i dâvânın her düşünce merhalesindeki tecellileridir; tâ ki, ölünceye ya da “ölmeden önce ölünceye” kadar: Ara merhaleler hep birer “a’raf”tır. Lütfi Filiz “Bekâya geçenlerde irfaniyet olmasına mukâbil, a’rafta kalanlarda şüphe vardır... Gerçekte a’raf, irfâniyet kesbetmiş, bir kefesi cennet, bir kefesi cehennem olan terâzinin dili gibi olmuş, sağı da solu da inkâr etmeyip ikrâr etmiş bir makamdır. Orası bocalama yeri değil, her ikisinin vahdetinde ortak noktasıdır ve her iki tarafı da kapsar” demektedir.¹³ Adanalı mutasavvıf İsmail Emre de, bu durumdan, şüpheden kurtuluşun “ölmeden önce ölmek” ile mümkün olduğunu şöyle anlatır: “...Ölmeden evvel ölmek budur. İmân dediğimiz şey, işte bundan sonra imân olur. İştirmekle olan imânda mutlaka şüphe vardır. Gördükten sonra ne şüphe kalır, ne bir şey. Allah’ı görmek de, ölmeden evvel ölmekle olur.”¹⁴

En soyut bireysel öznellik, Hegel’in deyimi ile “boş öznellik”¹⁵ düzeyinde imân edilen görünmeyen Tanrı, dışsallık aşamasındaki bir bilinci ifâde eder, henüz anlayış tamamlanmamıştır: Tanrı, şeytan ve kul ayırım hâlinedir. Şeytan’ın Âdem’e secde etmemesinin nedeni, zorunluluğu Tümel olanın, tikelde ifâdesini tanımamasıdır; Şeytan tamamına erdirilmemiş olandır; kavramsallığa yükseltilmemiş tasarımsal düşünme, lâtif mertebelere taşınmamış emmâre düzeyindeki nefis gibi; ona verilen cezâ, cennetten kovulma cezâsı yâni kendisine dışsal olmaktır. Şeytan, Âdem’e secde etmemek için, aralarındaki zıtlığa dikkat çekmiştir;¹⁶⁻¹⁷ bu diyalektik potansiyelde Şeytan bir ilinek değil, zorunluktur: Zorunlu olan kendisi ile bağıntılı kavramdır. Görevi şüphe ettirmektir; bu nedenle kişiyi özünden uzaklaştıran her düşünce, eylem ya da şahıs şeytânî bir karakter taşır; şüphesiz **sadece** kişinin kendisi için. Hz. Muhammed bu nedenle şeytanı değil “*Şeytanımı* müslüman ettim” demiştir. “...İnsanın düşünen bir bilinç olmasında, yani kendisinin ve başka her şeyin ne olduğunun **kendisinden** çıkarsanmasında ve **kendisinin önüne konmasında** bulur... Bu çerçevede, akıl sadece dolayimsız bireyselliği içerisindeki nesneye sırtını dönmez ama onu içerden dönüştürür... Kavram, kendisini tikelleştirmelerinde sürdüren ve kendisini ve karşıtını katedip geçen tümeldir ve böylelikle aynı zamanda içerisinde girmiş olduğu yabancılaşmayı tekrar ortadan kaldırma gücü ve etkinliğidir.”¹⁸ İçine girilen yabancılaşmayı ortadan kaldıran bu güç ve etkinlik dostluktur, *refiklik*dir; şüphe ettiren değil her zaman öze yönlendiren, refâkat edebildir; kendisine yabancılaşmak hastalık, ise, ona refâkat eden dişil alıcılıktır.

Şeytan, Âdem’e tepeden bakarak kibirlenmek sûretiyle, Tanrı’ya imân etmediğini ortaya koydu; oysa kibirsiz bir yalınlıkta “neden ben değil de, o?” sorusunu sorabilmiş olsaydı, eksik kaldığı yerleri görebilseydi, düşünce zorunlu olarak kendi üstüne dönecek, yani tasarımsal düşünmeden, refleksiyonlu düşünmeye geçecekti. Şüphesiz ki geçmiştir de! Bu nedenle Hz. Muhammed’in okuduğu Kur’an şüphesiz *lâ reybe* bir kitaptır¹⁹ kavramsaldır, tamamlanmıştır, tevhiddir.

¹³ Lütfi Filiz, Noktanın Sonsuzluğu III. Cilt

¹⁴ <http://www.ismailemre.net/>

¹⁵ Hegel, Estetik I

¹⁶ Kur’an-ı Kerîm, *Bakara Sûresi* 2/34

¹⁷ Kur’an-ı Kerîm, *A’raf Sûresi* 7/12

¹⁸ Hegel, Estetik I

¹⁹ Kur’an-ı Kerîm, *Bakara Sûresi* 2/2

Kur'an'ı Kerîm'de geçen, gerek Peygambere uyarı niteliğinde, gerekse de Şeytan'ı tanımlamakta kullanılan ve Türkçede hepsi *şüphe-şüphesizlik* ile karşılanan, *fî miryeten*,²⁰ *el-mumterîne*,²¹ *inne*²² gibi kelimeler mevcûddur. Peygambere de atfedilen bu şüphencilik bilmenin bir kısıpidir; bilme önce çözümseldir; kavramın doğasına göre çözümlene önce gelir. Bunu takiben gelen tanımlamada özne içkin olana ulaşır. Bu bütünsellik Kur'an'da şöyle anlatılır: “(Ey Muhammed!) Biz senden önce hiçbir elçi ve hiçbir peygamber göndermedik ki o bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun arzusuna şüpheler karıştırmassın. Bunun üzerine Allah şeytanın karıştırdığı şüpheyi giderir. Sonra da Allah, âyetlerini tahkim eder. Allah Alîm'dir, Hakîmdir.”²³

²⁰ Kur'an-ı Kerîm, *Hacc Sûresi* 22/55

²¹ Kur'an-ı Kerîm, *Yunus Sûresi* 10/94

²² Kur'an-ı Kerîm, *İsrâ Sûresi* 17/9

²³ Kur'an-ı Kerîm, *Hacc Sûresi* 22/52